

İran Çalışmaları Dergisi
E-ISSN: 2651-4370
Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 191-218
Geliş Tarihi: 01.11.2024
Kabul Tarihi: 26.04.2025
DOI: 10.33201/iranian.1577261
Makale Türü: Araştırma Makalesi

İran’da Muhafazakârlar ve Reformistler Arasında Siyasal Mücadelenin Dönüşen Dinamikleri

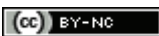
Alper KASIMOĞLU*

Öz

1979 İran İslam Devrimi, ülkeyi monarşiden İslam hukuku ve Şii teolojisine dayalı teokratik bir yapıya dönüştürmüştür. Velayet-i Fakih doktrini temelinde şekillenen bu sistem, muhafazakârlarla reformistler arasındaki çatışmanın merkezi haline gelmiştir. Muhafazakârlar, devrimin değerlerini koruma amacıyla yargı, güvenlik güçleri, medya ve çeşitli kurumlar üzerinde güçlü bir kontrol sağlamış; reformistler ise 1980’lerden itibaren demokratik bir yapıya geçiş talepleriyle entelektüel çevrelerden ve farklı toplumsal kesimlerden geniş destek bulmuştur. Hatemi’nin 1997’de cumhurbaşkanı seçilmesiyle, reform hareketi ivme kazanmışsa da bu girişimler muhafazakârların müdahaleleriyle sınırlanmıştır. 2009’daki Yeşil Hareket, rejimin meşruiyetine yönelik ciddi bir meydan okuma olmuş; ancak Ruhani’nin 2013-2021 dönemindeki ılımlı politikaları, muhafazakârlar baskılar nedeniyle tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. 2021’de Reisi’nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle muhafazakârlar, devlet üzerindeki kontrollerini yeniden pekiştirmiştir. 2024’te ise Pezeşkiyan’ın zaferi, reformistlerin yeniden güç kazanma potansiyelini ortaya koymuştur. Bu çalışma, muhafazakârların teokratik meşruiyeti koruma çabaları ile reformistlerin demokratik meşruiyet talebi arasındaki çatışmanın İran’ın siyasal, sosyal ve ideolojik dengeleri üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran’ın Siyasal Yapısı, Muhafazakârlık ve Reformizm, Siyasal Rekabet ve Dönüşüm, Seçim Dinamikleri, İdeolojik Mücadele

* Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, alperkasimoglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1753-8790>,

Common Creative Licence

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY NC) International License.

İran Çalışmaları Dergisi bilginin yayılması ve zenginleşmesi için Açık Erişim Politikasına uymaktadır.

The Evolving Dynamics of Political Struggle Between Conservatives and Reformists in Iran

Alper KASIMOĞLU*

Abstract

The 1979 Iranian Islamic Revolution transformed the country from a monarchy into a theocratic system based on Islamic law and Shiite theology. Shaped around the doctrine of Velayat-e Faqih, this new system became the focal point of conflict between conservatives and reformists. Conservatives sought to preserve the values of the revolution by establishing strong control over the judiciary, security forces, media, and various institutions. At the same time, reformists garnered broad support from intellectual circles and diverse social groups with demands for a transition toward a democratic structure. Although the reform movement gained momentum with Hatemi's election as president in 1997, conservative interventions constrained these efforts. The 2009 Green Movement posed a serious challenge to the regime's legitimacy; however, the moderate policies of Ruhani during his 2013-2021 presidency were not fully realized due to conservative pressures. The election of Reisi as president in 2021 further solidified conservative control over the state, diminishing the influence of reformist movements. In 2024, Pezeşkiyan's victory highlighted the potential for reformists to regain strength. This study comprehensively analyzes the impact of the clash between conservatives' efforts to uphold theocratic legitimacy and reformists' demands for democratic legitimacy on Iran's political, social, and ideological balances.

Keywords: Iran's Political Structure, Conservatism and Reformism, Political Competition and Transformation, Electoral Dynamics, Ideological Struggle

---

* Assist. Prof. Dr., Yalova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Political Science and Public Administration, alperkasimoglu@gmail.com, Yalova, Türkiye, ORCID: 0000-0003-1753-8790

1. Giriş

1979 Devrimi, İran’ın siyasal ve toplumsal yapısını teokratik bir sistem olarak yeniden tanımlamıştır. Bu yeni yapı, dini liderin (Rehber) en üst otorite olarak konumlandığı ve devletin siyasal ve manevi alanlarının merkezi bir otoriteye bağlı olarak yönetildiği bir sistem yaratmıştır. Bu teokratik düzen, reformist ve muhafazakâr hareketler arasındaki sürekli çatışmanın çerçevesini oluşturmuş, İslami değerlerin yorumlanması ve uygulanması konusundaki farklı yaklaşımlara zemin hazırlamıştır.

Muhafazakârlar, devletin temel kurumları üzerinde kontrol sağlayarak devrimin İslami değerlerini koruma hedefini sürdürmüştür. Yargı, güvenlik güçleri ve medya gibi alanlar üzerindeki etkinliklerini artırarak toplumu İslami prensiplere uygun bir şekilde yönlendirmeye odaklanmışlardır. Buna karşılık, reformistler 1980’lerden itibaren demokratikleşme, sivil hakların genişletilmesi ve siyasi katılımın artırılması yönünde talepler geliştirmiştir. Reformist hareketin temel stratejisi, İslami rejimi tamamen değiştirmeksiz, mevcut yapı içindeki demokratik unsurları güçlendirmek olmuştur. Bu bağlamda, Muhammed Hatemi’nin 1997’deki cumhurbaşkanlığı dönemi reformist hareketin yükselişi açısından bir dönüm noktalarından biri olmuş ve reformist söylemler, ifade özgürlüğü ve hukuk devleti talepleriyle güç kazanmıştır. Hatemi’nin reformist hükümetinin elde ettiği kazanımlar, muhafazakârların Anayasa Koruyucular Konseyi ve Devrim Muhafızları¹ gibi kurumsal yapılar üzerinden geliştirdiği engellemelerle kısıtlanmış ve reformist politikalar tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Yeşil Hareket, 2009’daki seçimlerin ardından rejimin teokratik yapısını sorgulayan en güçlü halk hareketlerinden biri haline gelmiş, ancak rejimin sert müdahalesiyle kısa sürede bastırılmıştır. Reformist hareket, Batı ile ilişkileri geliştirerek daha açık bir siyasal atmosfer yaratmayı hedeflemiştir. Ancak bu çabalar, muhafazakârların sert tepkisi nedeniyle kısıtlanmıştır.

---

¹ Tam adıyla İslam Devrimi Muhafızları Ordusu, İran İslam Devrimini takiben dinî lider Ayetullah Humeyni tarafından 5 Mayıs 1979 tarihinde kurulan ve İran Anayasası’na göre iç düzenin tesisi, devrimin korunması ve “sapkın hareketlerin” engellenmesi ile görevli olup, İran Silahlı Kuvvetlerine bağlı kara, hava, deniz ve füze gücü bulunan büyük bir askeri güçtür. Devrim muhafızları ordusu, İran rejiminin en önemli koruyucusu ve savunucusu konumundadır (Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sinkaya, B. (2011) Devrimci ordu ve siyaset: İslam Devrimi Muhafızları Ordusu örneği. Ortadoğu Etütleri, 3(1), 123–156.).

Bu tarihsel bağlam ve çatışma ortamında, çalışma, muhafazakârların ve reformistlerin stratejik yaklaşımlarını derinlemesine analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, araştırma muhafazakârlar ile reformistler arasındaki siyasal mücadelede hangi kurumsal ve ideolojik dinamiklerin etkili olduğunu irdelemektedir. Aynı zamanda, reformist hareketlerin muhafazakârların kurumsal kontrolüne karşı nasıl stratejiler geliştirdiği incelenmekte, bu stratejilerin başarı ve başarısızlıklarının ardındaki dinamikler ortaya konmaktadır. Ayrıca, teokratik sistemin sürekliliği ile demokratikleşme talepleri arasındaki gerilimin İran'ın siyasal yapısını nasıl etkilediği ele alınarak reformist girişimlerin sınırlandırılma mekanizmaları analiz edilmektedir.

Bu çalışma, muhafazakâr ve reformist güçler arasındaki dinamik çatışmanın devrim sonrası dönemdeki etkilerini değerlendirmektedir. Literatüre katkı olarak, İran'daki siyasal mücadelede teokratik ve demokratik meşruiyetin rolünü ayrıntılı bir şekilde ele almakta ve reformist hareketlerin stratejik yaklaşımlarını dönemsel inceleme yöntemiyle değerlendirmektedir. Çalışmanın teorik ve metodolojik katkısı, siyasal çatışmaları tarihsel ve ideolojik bağlam içinde incelemesiyle öne çıkmaktadır.

Araştırma, nitel içerik analizi ve tarihsel belge incelemesi yöntemlerine dayanmaktadır. Bu kapsamda, İran'daki siyasal dinamiklerin analizinde akademik literatür, resmî belgeler ve siyasi aktörlerin söylemleri incelenmiş, reformist ve muhafazakâr hareketlerin siyasal stratejileri dönemsel olarak ele alınmıştır. Böylece, çalışmanın bulguları, teokratik sistem ile demokratikleşme çabaları arasındaki gerilimleri tarihsel bağlamda değerlendirmektedir.

2. Çalışmanın Teorik Çerçevesi

2.1. Demokratik Meşruiyet Kavramı

Demokratik meşruiyet, siyasal iktidarın meşru kabul edilmesi için yönetimin halkın iradesine dayalı olarak oluşması, adil ve özgür seçimler yoluyla belirlenmesi ve yönetim süreçlerinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılım gibi demokratik ilkelerin gözetilmesi olarak tanımlanır (Dede, 2014, s. 125-127). Bu kavramın temelinde, çoğunluğun iradesinin yönetimi belirlemesi kadar, azınlık haklarının korunması da yer alır. Gandhi'nin ifadesiyle, demokratik meşruiyet “en güçsüzlerin en güçlülerle eşit haklara sahip olduğu bir sistemdir” (Tosun, 2010, s. 321).

Demokrasinin en önemli unsurlarından biri, halkın siyasi süreçlere aktif katılımı olup, bu durum sadece seçimlerde oy kullanma hakkıyla sınırlı kalmayıp, sivil toplum kuruluşlarına, protestolara ve diğer demokratik süreçlere katılımı da içerir (Dede, 2014, s. 127-129). Demokratik meşruiyet, bir hükümetin yalnızca yasal standartlara bağlı kalmasının yeterli olmadığını, aynı zamanda etik ve toplumsal olarak kabul edilebilir olması ve halkın rızasına dayanması gerektiğini savunur (Görür, 2016, s. 37-39). Bu bağlamda, bir iktidar başlangıçta meşru olarak kabul edilse bile, zamanla halkın desteğini kaybetmesi durumunda meşruiyetini yitirebilir. Bu da demokratik meşruiyetin dinamik bir yapı olduğunu ortaya koyar.

İran’daki reformist hareketler, demokratik meşruiyeti Velayet-i Fakih doktrini karşısında bir alternatif olarak öne sürmüş ve halkın iradesine dayalı bir yönetim sisteminin İslam’ın manevi değerleriyle çelişmediğini, aksine bu iki unsurun uyumlu bir şekilde bir arada var olabileceğini savunmuşlardır (Khosrokhavar & Roy, 2013, s. 50,70). Ancak bu girişimler, muhafazakâr kanadın teokratik meşruiyeti esas alan politikalarıyla sınırlandırılmış ve demokratik ilkelerin hayata geçirilmesi noktasında engellerle karşılaşmıştır. İran’daki demokratik meşruiyet tartışmalarının temelinde, halkın seçimlerle verdiği yetkinin dini otoritenin kararlarıyla ne ölçüde uyumlu olduğu sorusu yer almaktadır. Reformist söylem, halkın rızasını esas alan bir meşruiyet anlayışı geliştirirken, muhafazakâr ideoloji teokratik liderliğin nihai karar merci olduğunu savunmuştur (Akman & Ergün, 2019, s. 1630-1631).

2.2. Teokratik Meşruiyet Kavramı

Teokrasi, dini otorite organlarının siyasi otoritenin yerine geçerek devleti yönettiği bir yönetim biçimi olup, bu sistemde, devlet işleri dini kurallar temelinde yürütülür ve yönetim, din adamları sınıfı tarafından kontrol edilir (Crone, 2007, s. 364). Meşruiyet, bir yönetimin otoritesini dini kurallar ve dogmalara dayandırmasıyla kazandığı bir olgudur ve bu tür sistemlerde, hukuk düzeni dini kurallar temelinde şekillenir ve en yüksek otorite dini liderler ya da ruhban sınıfı tarafından temsil edilir (Nasr, 2006, s. 138). Bu bağlamda, toplumsal yapı, eğitim, hukuki yorumlar ve kişisel haklar dini ilkelere göre şekillenir ve uygulanır.

İran’da teokratik meşruiyet, Velayet-i Fakih doktrinine dayanır ve bu öğreti, Şii teolojisinin dini ve siyasi otoritenin birleşmesini sağlayan temel bir unsurdur. Veliyy-i Fakih, İran İslam Cumhuriyeti’nin en yüksek otoritesi olarak hem devlet yönetimini hem de dini alanı kontrol eder ve bu bağlamda, yargı, yasama ve yürütme organları Veliyy-i Fakih’in otoritesine tabidir ve karar alma süreçleri dini ilkeler doğrultusunda yönlendirilir (Akman & Ergün, 2019, s. 1630).

Teokratik sistemin yapısı, dini kurallara dayalı karar alma süreçlerinin merkezietini sağlar (Bayat, 2014, s. 15). Hukuki ve siyasi kararlar genellikle dini metinlere ve dogmalara dayanarak verilir ve bu nedenle akılcı veya pratik çözüm arayışları dini dogmalarla uyumlu hale getirilir. Bu durum, toplumsal düzenin ve hakların dini kurallar çerçevesinde belirlenmesine yol açar. Örneğin, İran’da kadın hakları, ifade özgürlüğü ve diğer temel haklar İslami kurallara dayalı olarak sınırlandırılabilir ve dini otoritenin onayı olmadan genişletilemez (Keddie, 2003, s. 292-294).

İran’daki teokratik yönetim yapısı, Velayet-i Fakih’in kendine özgü özellikleriyle diğer teokratik modellerden ayrılır. Örneğin, Vatikan’daki Papalık yönetimi dini liderin siyasi otoritesinin sınırlı olmasıyla farklılaşırken, Suudi Arabistan teokratik sistemi, yetkileri kral ve ulema arasında paylaştırır (Nasr, 2006, s. 84). Bu bağlamda, İran’daki teokratik yapı, dini liderin mutlak ve merkezi otoritesini vurgulayan daha benzersiz bir model sunar. Eğitim politikaları, medya kontrolleri ve sosyal düzenlemeler İslami kurallara dayandırılarak uygulanır ve devletin ideolojik çerçevesini pekiştirir.

Ayrıca, Velayet-i Fakih sisteminin anayasal dayanakları daha derinlemesine ele alınmalıdır. İran Anayasası’nın 5. ve 110. maddeleri, bu sistemin uygulanmasına dair temel esasları belirlemekte ve Veliyy-i Fakih’in yetkilerini tanımlamaktadır (Caner, 2023, s. 44). Bu yetkiler, dini otoritenin devletin siyasi ve hukuki alanlarındaki etkisini pekiştiren en önemli unsurlar arasındadır. Velayet-i Fakih sistemi, İran’daki siyasal ve toplumsal yapıyı belirleyen temel unsur olup, kurumsal yapılar aracılığıyla hukuki ve yönetsel mekanizmalar yoluyla pekiştirilmiştir (Künkler & Fazaeli, 2011, s. 215).

3. İran İslam Devrimi Sonrası Devlet Yapısı ve Dini Liderliğin Otoritesi

1979’da gerçekleşen İran İslam Devrimi, monarşik bir sistemden İslam hukuku ve Şii mezhebi temelli teokratik bir yönetime geçişi beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm hem siyasi yapıda hem de toplumsal düzende köklü değişimlere yol açmıştır. Devrim sonrası yönetim sistemi, Velayet-i Fakih doktrini üzerine inşa edilmiş ve Dini Lider’in (Rehber) devletin en üst otoritesi olarak yer almasını sağlamıştır (Akman & Ergün, 2019, s. 1629-1631). Dini Lider, devletin hem siyasi hem de manevi alanlarını kontrol eden nihai otorite konumundadır (Rahimova, 2020, s. 67). İran Anayasası’nın 110. maddesi, Dini Lider’in devletin genel politikalarını belirleme, silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını yürütme ve yüksek yargı organlarını atama gibi geniş yetkilerini tanımlamaktadır (Caner, 2023, s. 44). Bu yetkiler, teokratik sistemin sürekliliğini sağlayarak siyasal düzenin dini otorite ekseninde şekillenmesine yol açmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti’nin siyasi yapısı, dini liderin teokratik otoritesini korurken halk tarafından seçilen kurumların katılımını da içerir. Ancak bu katılım belirli kısıtlamalara tabidir. Seçim süreçlerinde adayların Anayasayı Korumacılar Konseyi gibi atanmış kurumlarca onaylanması gerekmekte ve bu onay süreci, halkın serbest seçim hakkını daraltmaktadır (Gheissari, 2009, s. 275, 298). Cumhurbaşkanlığı, İran İslam Cumhuriyeti’nin en üst yürütme organı olarak önemli bir rol oynamakla birlikte, aldığı kararlar Dini Lider’in onayına tabi olduğundan yürütme yetkisi sınırlıdır (Akman & Ergün, 2019, s. 1635).

İslami Şura Meclisi, tek meclisli bir yasama organı olarak halk tarafından seçilmesine rağmen, geçirdiği yasaların yürürlüğe girebilmesi için Anayasayı Korumacılar Konseyi’nin onayına tabidir (Milani, 1992, s. 102). Bu durum, yasama organının yetkilerini sınırlandırarak teokratik yapıyı güçlendiren bir unsur olarak işlev görmektedir (Caner, 2023, s. 46). Doğrudan halk tarafından seçilen Uzmanlar Meclisi, Rehber’i seçme, denetleme ve gerektiğinde görevden alma yetkisine sahiptir. Ancak, pratikte dini liderin kontrol mekanizmaları nedeniyle bu yetki etkin bir denetim sağlamaktan uzak kalmaktadır (Güneş, 2020, s. 38-40).

Dini liderin devlet üzerindeki en önemli etkisi, Velayet-i Fakih doktrini çerçevesinde devletin ideolojik yönlendirilmesi işlevini yerine getirmesi-

dir (Üstün, 2013, s. 19-20). Bunun yanı sıra, ekonomik araçlar da dini otoritenin toplumsal düzen üzerindeki etkisini pekiştiren bir unsur olarak işlev görmektedir. Vakıflar (bonyadha) gibi ekonomik yapılar, devletin ekonomik gücünü belirli kesimlere yönlendirme aracı olarak işlev görmekte ve rejimin toplumsal desteğini pekiştirmektedir (Taşkın, 2008, s. 44).

4. Muhafazakâr İdeolojinin Siyasal Yansımaları

Muhafazakârlık, genel anlamda toplumsal düzenin korunması, geleneksel değerlerin sürdürülmesi ve hızlı değişimlere karşı temkinli bir duruş sergilenmesi gibi ilkeler üzerine inşa edilen bir ideolojidir (Scruton, 2017, s. 21). Bireylerin ve toplumun köklü geleneklerine bağlı kalmasını ve yerleşik normların korunmasını savunan bu düşünce, farklı toplumlarda çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir (Vincent, 2006/2003, s. 57). Batı'daki muhafazakârlık bireysel özgürlük ve piyasa ekonomisi üzerinde yoğunlaşırken (Heywood, 2013/1992, s. 83), İran muhafazakârlığı Şii İslam'ın teolojik ve sosyo-politik unsurlarıyla harmanlanmış özgün bir yapıdadır (Keddie, 2003, s. 109). Bu ideoloji, İslami kimliğin korunması, tarihsel mirasa bağlılık ve Batılılaşma karşıtlığı gibi unsurlar etrafında şekillenmiştir (Sarıbay, 2000, s. 10).

İran muhafazakârlığının entelektüel temelleri Celal Al-i Ahmed ve Ali Şeriati gibi isimlerin katkılarıyla şekillenmiştir. Celal Al-i Ahmed, “Batılılaşma Hastalığı” kavramını entelektüel söyleme kazandırarak, İran'ın geleneksel kimliğini Batı etkisinden koruma çabası içinde olmuştur (Al-i Ahmed, 1984/1962, s. 30-31). Bu yerlici yaklaşım, Batı modernizmine karşı eleştirel bir duruş sergileyerek İslami kimliğin korunmasını merkeze alır (Şartepe, 2015, s. 55-56). İran İslam Devrimi'nin önemli ideologlarından biri olan Ali Şeriati ise “ideolojik İslam” kavramını geliştirmiş, İslam'ı toplumsal adalet ve özgürlük taleplerine cevap verecek dinamik bir ideoloji olarak yorumlamıştır (Şartepe, 2015, s. 57). Ona göre, İslam sadece bir inanç sistemi değil, Batı emperyalizmine karşı bir direniş ve toplumsal adaletin sağlanması için bir araçtır.

İran İslam Devrimi'nden sonra muhafazakârlar, Ayetullah Humeyni liderliğinde devleti kontrol altına alarak, siyasal düzeni şekillendiren stratejik hamlelerde bulunmuşlardır. Devrim Muhafızları ve Besic Milisleri, muhafazakârların iktidarlarını korumak ve muhalefeti bastırmak için kul-

landıkları en güçlü araçlardan biri olmuştur (Dabashi, 2007, s. 85-87). Ayrıca medya ve eğitim sistemleri üzerindeki kontrolü artırarak, rejimin resmi söylemini topluma empoze etmişlerdir (Chehabi, 1990, s. 52).

Muhafazakârların siyasal stratejileri, devlet kurumları üzerindeki denetim mekanizmaları ile şekillenmiştir. Özellikle Anayasa Koruyucular Konseyi, reformist hareketlerin önünü kesmek için etkin bir araç olarak kullanılmış ve reform yanlısı adaylar sıkı elemelerden geçirilerek seçim süreçlerinden dışlanmıştır (Hinnebusch, 2003, s. 67). Yargı ve güvenlik güçleri, reformistleri bastırma mekanizmalarının merkezinde yer almış, özellikle öğrenci protestoları ve muhalif medya üzerindeki baskılar bu dönemde artmıştır (Abrahamian, 2011, s. 194).

2000 yılı parlamento seçimlerinde reformistlerin çoğunluğa hâkim olma çabaları, Anayasa Koruyucular Konseyi’nin müdahaleleri ve aday vetoları ile engellenmiştir. Aynı zamanda, medya üzerindeki denetim sıkılaştırılarak reformist görüşlerin yayılması sınırlandırılmıştır. Reformist politikaları zayıflatma amacıyla devlet güdümündeki vakıflar (bonyadha) ekonomik kaynakları muhafazakâr elit lehine yönlendirmiştir (Salehi-Isfahani, 2010, s. 45).

Muhafazakârlar, Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad döneminde nükleer programa hız vererek ulusal güvenlik ve egemenlik konularını ön plana çıkarmış, aynı zamanda Batı ile müzakerelerde sert bir tutum benimsemişlerdir. İç siyasette rejim güçleri, reformist hareketleri bastırmak için daha aktif şekilde kullanılmış ve 2009 seçimlerinden sonra başlayan Yeşil Hareket, uygulanan baskıcı politikalarla zayıflatılmıştır (Beeman, 2005, s. 113). Bunun yanı sıra, halk desteğini artırmak amacıyla ekonomik popülizm politikaları uygulanmış; devletin enerji gelirleri geniş kitlelere dağıtılarak toplumsal memnuniyet sağlanmaya çalışılmıştır (Salehi-Isfahani, 2010, s. 45).

Bu çerçevede, İran muhafazakârlığı hem ideolojik hem de siyasi yönleriyle şekillenmiş ve devletin temel kurumlarını denetleyerek rejimin devamlılığını sağlamayı hedeflemiştir. Muhafazakârların siyasal stratejileri, rejimin ideolojik istikrarını korumak ve reformist hareketleri sınırlandırmak amacıyla uygulanmıştır.

5. Reformist Hareketin Yükselişi ve Mücadelesi

Reformist hareket, 1990’larda siyasal ve toplumsal taleplerin artmasıyla güç kazanmış ve bu taleplerin en önemli temsilcisi olarak Hatemi’nin 1997’deki cumhurbaşkanlığı dönemiyle ivme kazanmıştır. Hatemi, “sivil toplum”, “hukuk devleti” ve “siyasal katılım” gibi kavramları merkeze alarak İslam’ın temel değerleriyle uyumlu bir demokratik sistem kurulmasını savunmuştur (Oğuz, 2013, s. 21). Bu dönemde reformist söylemler, ifade özgürlüğü, cinsiyet eşitliği ve şeffaf yönetim taleplerine odaklanmış, özellikle gençler ve kentli kesimler arasında yaygın bir destek bulmuştur (Keddie, 2003, s. 89). Reform hareketinin itici gücünü ve en önemli toplumsal destek kaynağını öğrenci hareketleri oluşturmaktadır (Caner, 2023, s. 167).

Reformist harekete entelektüel zemin kazandıran düşünürlerden biri olan Abdülkerim Suruş, halkın karar alma süreçlerinde daha aktif rol alması gerektiğini savunmuş ve ruhban sınıfının gücü tekelleştirmesini eleştirmiştir (Beşiriye, 2009, s. 74). Suruş’a göre, ideolojik yapılar totaliter sistemlerin ortaya çıkışını kolaylaştırır ve bu nedenle dinin bir ideolojiye dönüşmemesi gerekmektedir (Şartepe, 2015, s. 96-97). Reformistler, İran’da İslami rejimi tamamen değiştirmek yerine, bu rejimin içindeki cumhuriyetçi unsurları demokratik değerlerle güçlendirmeyi savunmuş ve İslami değerlere sadık kalarak modern demokrasinin temel ilkelerine de yer verilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir (Chehabi, 1990, s. 135). Bu bağlamda, reformist düşünürler Velayet-i Fakih doktrininin meşruiyetini sorgulamış; devrimin önemli isimlerinden Hüseyin Ali Munteziri, Velayet-i Fakih’in mevcut şekliyle dini liderlerin sınırsız yetkilere sahip olmasının kabul edilemez olduğunu belirtmiş ve halkın iradesinin daha fazla önemsenmesi gerektiğini savunmuştur (Beşiriye, 2009, s. 76).

Reformistlerin siyasetteki en temel mücadele yöntemlerinden biri, halk tabanına dayanan stratejik ittifaklar kurmaktır. Reformist lider Muhammed Hatemi’nin cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle birlikte reformistler, halk desteğiyle iktidara gelmiş ancak devletin teokratik kurumlarıyla sürekli bir çatışma içinde olmuştur (Sykes, 2017, s. 130). Saeed Hajjarian tarafından geliştirilen “aşağıdan baskı, yukarıdan müzakere” stratejisi (Secor, 2009, s. 80) ile reformistler, halk desteğini artırmayı ve muhafazakâr kesimlerle müzakere yoluyla reformlarını hayata geçirmeyi hedeflemiştir. 1999 öğrenci protestoları ve 2009 seçimlerine yönelik kitlesel gösteriler,

reformistlerin tabandan gelen baskıyı nasıl kullandığını ve siyasi arena-da reform taleplerini yükseltmek için geniş kamuoyu oluşturma çabalarını göstermektedir.

Reformistler tarafından önerilen demokratik sisteme doğru kademeli ge-çiş, “kale kale zafer” olarak adlandırılmıştır. Bu strateji, reformcuların kilit kurumları birer birer zayıflatmaya ve ele geçirmeye odaklanmaları gerekti-ğini ifade etmektedir (Jones vd., 2010, s. 45). Reformistlerin belediye mec-lislerinde yönetim yetkisi elde etme çabaları, muhafazakârların kurumsal direnciyle sekteye uğramıştır. Özellikle 1999 ve 2017 belediye seçimle-rinde reformistler, büyük şehirlerde önemli başarılar elde etmiş ve yerel yönetimlerde etkili olmuşlardır (Artı Gerçek, 2017, para. 3).

Reformistler, muhafazakâr yapıların baskıları ve engellemelerine kar-şı halk desteğini medya ve kamuoyu stratejileriyle artırmaya yönelmiş-tir. Özellikle gençler, aydınlar ve kentli nüfusla güçlü ittifaklar kurmuşlar ve üniversitelerde kamu forumlarında siyasal söylemlerini yaygınlaştırmışlardır. Reformist liderler, sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanarak özellikle genç seçmenleri mobilize etmişler (Sykes, 2017, s. 110, 121), Facebook, Instagram, Twitter ve Telegram gibi sosyal medya platformları aracılığıyla geniş kitlelere ulaşarak siyasi taleplerini daha etkili bir şekilde yaygınlaştırmışlardır (Reuters Institute, 2018, s. 22).

Reformistler, uluslararası diplomasi yoluyla dış destek sağlamayı da strate-jik bir yöntem olarak kullanmışlardır. Özellikle Batı ile diyalog kurulması ve dış politika ilişkilerinin yumuşatılması, reformistlerin İran’da daha açık bir siyasal atmosfer yaratma gayretlerini desteklemiştir (Vox, 2015, para. 5). 2015 yılında imzalanan nükleer anlaşma sürecinde reformist liderle-rin Batı ile iş birliğini teşvik eden söylemleri, İran’daki reform hareketi-nin uluslararası destekle güçlenmesine katkı sağlamıştır (Pulitzer Center, 2015, para. 4).

Bu bağlamda reformist hareket, demokratikleşme, insan hakları ve ifade özgürlüğü gibi temel taleplerle siyaset sahnesinde etkili olmuş, halk taba-nına dayalı politikalar geliştirerek reform sürecini devam ettirmeye çalış-mıştır. Reformistlerin mücadelesi, sadece İran iç siyasetinde değil, ulusla-rarası ilişkilerde de yankı bulmuş ve demokratikleşme sürecinde önemli bir aktör olarak varlığını sürdürmüştür.

6. Siyasal Mücadelede Dönüşen Dinamikler

6.1. Reformist-Muhafazakâr Mücadelenin Dönemsel İncelenmesi

Devrim Sonrası (1979-1997)

İran İslam Devrimi, 11 Şubat 1979’da Şah yönetiminin devrilmesi ve Şapur Bahtiyar’ın başbakanlıktan istifasıyla resmîyet kazanmıştır. Devrimi takip eden günlerde Sadık Halhali, İmam Humeyni tarafından Şeriat Uygulayıcısı olarak atanmış ve Devrim Mahkemeleri’nin başkanlığına getirilmiştir. Bu mahkemeler, “yeryüzünde fesat yayma” ve “Allah’a karşı savaşıma” suçlamalarıyla birçok eski monarşi yetkilisi ve muhalifin idam edilmesine sebep olmuştur (Hürriyet Gazetesi, 2003, para. 2; Kongar, 2020, para. 3). Halhali’nin mahkemelerdeki usulsüz uygulamaları ve keyfî idam kararları (Abrahamian, 2011, s. 119-121), devrim sonrası dönemin en belirgin özellikleri arasındadır.

Devrim sonrası dönemde reformist hareket, başlangıçta sınırlı bir etkiye sahip olmasına rağmen, varlığını korumuştur. 1980’lerde reformistler, daha çok entelektüel çevrelerde ve marjinal gruplar arasında destek bulmuş, lakin bu süreçte, Humeyni’nin başlattığı Kültürel Devrim ve solcu ile liberal grupların tasfiye edilmesi, reformist hareketin genişlemesini zorlaştırmıştır (Khosrokhavar, 2004, s. 192-193).

Reformistlerin temel stratejisi, devrim ideallerini koruyarak daha demokratik bir siyasal yapıya ulaşmak olmuş, fakat muhafazakârlar, İslam Cumhuriyeti’nin dini temellere dayalı devlet yapısını koruma çabasıyla reformistlere karşı sert bir baskı uygulamışlardır (Siavoshi, 2017, s. 119-120). 1980’lerin sonlarına doğru Ayetullah Hüseyin Ali Muntazeri gibi figürlerin öncülüğünde, reformist söylemler canlanma emareleri göstermiş ve insan hakları ile siyasal özgürlük talepleri daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır (Schwerin, 2015, s. 50). Aynı dönemde, insan hakları ihlalleri ve reformist taleplere yönelik baskılar da artmıştır.

1980’ler boyunca reformistler, devletçi ekonomi politikaları ve kamulaştırma gibi sol eğilimli yaklaşımlarla Meclis’te etkili olmaya çalışmış ve bu doğrultuda mülkiyetin kamuya devri ile gelir adaletini hedefleyen yasa teklifleri sunmuşlardır (Caner, 2023, s. 66). Bütçe tartışmalarında kamu harcamalarının artırılmasını savunan reformistler, sıklıkla Muhafızlar Konseyi’nin direnciyle karşılaşmış ve bu durum reformist politikaların uygulanmasını zorlaştırmıştır. Mir Hüseyin Musevi’nin başbakanlığı dö-

neminde reformistlerin etkisi artmış, daha geniş kapsamlı bir mücadele zemini oluşmuştur. Reformistler, ‘meşruiyet’, ‘hukuk devleti’ ve ‘genel seçimlerle meşruiyet’ gibi kavramları savunarak öne çıkmaya çalışmışlardır. 1988’de Humeyni’nin binlerce mahkûmun idam edilmesi talimatı, reformist hareket üzerindeki baskının en belirgin örneklerinden biri olmuştur (İram, 2016, s. 18). Buna rağmen reformistler, ideolojik olarak esnek stratejiler geliştirerek 1997’de başlayacak Reform Dönemi’ne zemin hazırlamışlardır (Beşiriye, 2009, s. 84-85).

Reform Dönemi (1997-2005)

1997 yılında Hatemi’nin cumhurbaşkanlığıyla birlikte başlayan Reform Dönemi, reformist hareketin taleplerinin somutlaştığı ve yeni bir siyasal iklimin yaratıldığı bir süreç olmuştur. Hatemi’nin reform projesi, 1979 Devrimi’nin kazanımlarını ve İran/İslam (Şii) kültürünü muhafazayı hedeflerken, ekonomik reformlar, sivil toplumun güçlendirilmesi ve toplumsal mobilizasyon yoluyla modernizasyonu gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Ancak, bu hedeflerin pratikte uygulanması, muhafazakâr devlet yapısı ve yapısal eşitsizlikler nedeniyle sınırlı kalmıştır (Caner, 2023, s. 177-178).

Hatemi’nin kampanyası, “yargı bağımsızlığı”, “düşünce özgürlüğü” ve “sivil toplumun güçlendirilmesi” gibi taleplere odaklanmış, bu talepler halk kitleleri tarafından geniş bir destek bulmuştur (Keddie, 2003, s. 258). Hatemi, özellikle genç seçmenlerin artan ilgisi, kadınlar ve entelektüel çevrelerden gelen yoğun destekle güç kazanmıştır. Reformistler, sivil toplumun gelişimini bağımsız medya ve eleştirel düşünceyi teşvik ederek desteklemiş, lakin muhafazakârlar, “Basın Kanunu” gibi düzenlemelerde değişiklik yaparak reformist medyayı kısıtlamış ve reformist yayın organlarına karşı baskı politikaları uygulamıştır (Siavoshi, 2017, s. 137, 145). Reformistlerin karşılaştığı en önemli engellerden biri, muhafazakârların devlet kurumları üzerindeki yapısal kontrolüdür; bu durum reform girişimlerini baltalamıştır. Muhafazakârlar, rejimin temel ilkelerini koruma bahanesiyle reformist çabaları engellemiş ve bu durum, reformcuların hareket alanını daraltan en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir (Şartepe, 2015, s. 75).

2000 yılında yapılan parlamento seçimlerinde reformistler, Meclis’te çoğunluğu elde ederek yargı bağımsızlığının artırılması, kadın haklarının eğitim, iş gücü ve sosyal güvenlik alanlarında genişletilmesi ve yolsuz-

lukla mücadele gibi konularda yasalar çıkarmayı hedeflemişler, lakin bu girişimler, Anayasayı Koruma Konseyi gibi muhafazakâr kurumların engellemeleriyle karşılaşmıştır (Ehteshami & Zweiri, 2007, s. 75). Hatemi, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini genişletmeyi ve seçim denetimiyle ilgili hazırladığı kilit önemdeki reformları hayata geçirmeye çalışmış, ancak bunlarda Konsey'in vetolarıyla sınırlanmış ve bu durum, reform çabalarının etkisini zayıflatan önemli bir engel olmuştur (Caner, 2015, s. 129, 202).

Hatemi'nin reformları, muhafazakârlarca 'İslam Cumhuriyeti'nin temel değerlerine' tehdit olarak görülmüş ve yargı mekanizmaları bu reformların önünü kesmek amacıyla kullanılmıştır. Reformist hareket, muhafazakârların sert direnişi karşısında stratejik esneklik geliştirmiştir. Bu strateji, daha geniş bir toplumsal tabana ulaşmayı ve reformist taleplerin meşruiyetini artırmayı hedeflemiş, lakin reformistlerin parlamentodaki başarıları, genellikle muhafazakâr kurumların vetoları nedeniyle sınırlı kalmıştır (Taşkın, 2008, s. 24, 35)

Hatemi, İslam ve demokrasinin bir arada var olabileceğini savunmuş ve İslam Cumhuriyeti'nin teorik temellerini koruyarak daha şeffaf bir yönetim sistemi geliştirme hedefini sürdürmüştür (Caner, 2023, s. 103). Reformist proje, demokratik meşruiyeti teokratik meşruiyetin karşısına konumlandırmış ve meşruiyet krizinin çözümünü, halkın oyunu temel alan bir yönetim anlayışında görmüştür. Hatemi, "İslami hükümet halkın efendisi değil, hizmetçisidir" diyerek bu anlayışını vurgulamıştır (Ehteshami & Zweiri, 2007, s. 100, 102). Reformistlerin hedefi, İslami hükümeti daha şeffaf ve toleranslı bir yapıya dönüştürmek ve halkın iradesine dayalı bir yönetim anlayışı tesis etmek olmuştur.

Muhafazakârların Yeniden Yükselişi (2005-2024)

2005 seçimlerinde cumhurbaşkanı seçilen Mahmud Ahmedinejad döneminde, ekonomik sorunların derinleşmesi ve reform hareketinden doğan toplumsal dönüşüm Ahmedinejad'ın popülist söylemiyle birleşerek muhafazakârların iktidarı pekiştirmesine yardımcı oldu (Ehteshami & Zweiri, 2007, s. 143-145). Ahmedinejad, Besic ve Devrim Muhafızları'nın görev alanlarını genişleterek iktidarını güçlendirmiş ve rejimi daha militarist bir yapıya büründürmüştür (Çağlayan, 2012, s. 253-254). Mahmud Ahmedinejad'ın 2009'daki seçim zaferinin ardından ortaya çıkan hile iddi-

aları, geniş çaplı protestolara yol açmıştır (BBC News Türkçe, 2009, para. 4). Reformistlerin öncülük ettiği bu Yeşil Hareket, rejimin teokratik yapısına yönelik güçlü bir itiraz olarak ortaya çıkarken, devletin yoğun baskısıyla karşılaştı, liderleri tutuklandı ve hareket zayıflayarak etkisini yitirdi (İRAM, 2018, s. 10).

Hasan Ruhani, ılımlı bir muhafazakâr olarak reformistlerin desteğini de alarak 2013’te cumhurbaşkanı seçildi (BBC News Türkçe, 2013a, para. 2). Hasan Ruhani, reformistlerin desteklediği bir politika olarak nükleer müzakereler yoluyla uluslararası yaptırımların kaldırılması ve ekonomik iyileşme vaatlerinde bulundu (BBC News Türkçe, 2013b, para. 4). Şöyle ki, iç siyasi engeller nedeniyle reformistlerin birçok talebi karşılanamadı ve Ruhani’nin yönetimi, muhafazakâr kurumların müdahaleleri ve baskılarıyla sık sık engellendi ve özellikle siyasi özgürlüklerin artırılması ve tutuklanan ‘Yeşil Hareket’ liderlerinin serbest bırakılması gibi konularda başarısız oldu (Sayın & Çırakoğlu, 2019, s. 95). Ruhani’nin ilk döneminde uluslararası yaptırımların kaldırılması ve ekonomik toparlanma sağlanmasına rağmen, ikinci döneminde ekonomik zorluklar ve protestolar arttı (İRAM, 2019, s. 20). Ruhani’nin ikinci döneminde 2020 meclis seçimlerinde muhafazakârlar mecliste üstünlük sağlayarak reformistlerin kurumsal etkisini azalttı (İRAM, 2020a, s. 14, 15). Aynı dönemde artan ekonomik zorluklar ve benzin fiyatlarındaki yükseliş, kitlesel protestoların yayılmasına yol açtı (BBC News Türkçe, 2019, para. 4).

İbrahim Reisi, 2021 yılında muhafazakâr bir aday olarak cumhurbaşkanlığına seçildi ve bu seçim süreci, reformist-muhafazakâr çatışmanın yeni bir aşamasını başlattı. Reisi, geçmişte ‘ölüm komitesi’ olarak bilinen yapıda görev yapmış ve 1988’de binlerce siyasi mahkûmun idamında rol almış bir lider olarak tanınmıştır (İRAM, 2020b, s. 18). Seçim süreci, dini lider Ali Hamenei’nin açık desteğiyle gerçekleşti ve hile iddialarıyla gündeme gelmiş olup bu durum seçimlerin meşruiyetine dair şüpheler uyandırdı. Reisi’nin iktidarı, reformistlerin kamusal alandaki etkisinin daha da kısıtlandığı ve yargı bağımsızlığı, insan hakları ile ifade özgürlüğü üzerindeki baskıların arttığı bir dönem olarak tanımlandı (IndyTurk, 2023, para. 5).

2022 yılının Eylül ayında Mahsa Aminî’nin başörtüsü kurallarına uymadığı gerekçesiyle “ahlak polisi” tarafından gözaltına alınması ve gözaltı sürecinde yaşamını yitirmesi, İran’da rejimin ideolojik ve siyasal temellerine karşı gelişen en güçlü halk hareketlerinden birinin tetikleyicisi olmuştur.

Başlangıçta kadınların yaşam tarzı üzerindeki devlet müdahalesine karşı başlayan protestolar, kısa sürede siyasal özgürlükler, yargı bağımsızlığı ve kamusal alan üzerindeki dini otoriteye karşı yaygın ve çok boyutlu bir direnişe dönüşmüştür (BBC Türkçe, 2022, para. 2) “Kadın, Yaşam, Özgürlük” (Jin, Jiyan, Azadî) sloganı etrafında şekillenen bu hareket, özellikle genç nüfusun öncülüğünde yeni bir siyasal farkındalığın gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Khosravi’nin (2023, s. 60–65) vurguladığı gibi, Mahsa Aminî protestoları, itaatsizliğin yeni bir “siyasal gramerini” ortaya koymuş ve yalnızca reformist elitler değil, doğrudan halk tabanı üzerinden yükselen bir muhalefet biçimini açığa çıkarmıştır. Bu yönüyle, klasik reformist stratejilerin ötesinde, rejimin meşruiyet temellerine doğrudan yönelen bir meydan okuma niteliği taşımaktadır. Türkiye’de yapılan medya analizleri de bu hareketin bölgesel etkisini destekler biçimde, kadın temelli taleplerin kamuoyunda nasıl temsil edildiğini göstermektedir. Örneğin, Kılınç ve Topuksuzoğlu (2023, s. 140) ile Kazaz ve Görgülü (2024, s. 9) tarafından yapılan söylem analizleri, protestoların yalnızca güvenlik krizi değil, aynı zamanda bir meşruiyet sorunu olarak ele alındığını ortaya koymuştur. Bu çerçevede Mahsa Aminî protestoları, reformist-muhafazakâr mücadelenin dönemsellikliğini aşan, rejimin ideolojik sürekliliğini doğrudan sorgulayan yeni bir halk hareketi momentisi olarak değerlendirilebilir.

Reisi’nin cumhurbaşkanlığı süreci, ABD ile yürütülen müzakerelerin çıkmaza girmesi ve uluslararası yaptırımların etkisinin artmasıyla şekillenmiştir (İRAM, 2021, s. 24). Bu gelişmeler, İran ekonomisinde ciddi zorluklara yol açarken toplumsal huzursuzlukları tetikledi ve reformistlerin ekonomik iyileşme taleplerini güçlendirdi (İRAM, 2020c, s. 31). Bu dönemde, İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini artırarak uluslararası denetimlere daha dirençli bir tutum sergiledi; bu da reformistlerin diplomatik çözüm arayışlarını etkisiz hale getirdi. Reisi’nin yönetimi boyunca muhafazakârların devlet kurumlarındaki kontrolü güçlenirken reformistlerin hareket alanı giderek daraldı ve uygulanan sert politikalar (IndyTurk, 2023, para. 8) çatışmanın temel dinamiklerini oluşturdu.

2024 İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri, reformist Mesud Pezeşkiyan ve muhafazakâr Said Celili arasında kıyasıya bir mücadeleye sahne oldu. İkinci turda Pezeşkiyan’ın zaferiyle sonuçlanan seçimler, reformistlerin yenden güç kazanma potansiyeline ve muhafazakârların mevcut hâkimiyetini

sürdürme gayretlerine işaret etmektedir (İRAM, 2024, s. 3). Pezeşkiyan’ın yeni dönemdeki öncelikli hedefleri arasında, kadın hakları alanında ilerleme sağlama ve diğer reformlarla birlikte toplumsal dönüşümü hedeflemektedir (Horasanlı, 2024, para. 3). Ancak bu vaatlerin gerçekleştirilmesi, muhafazakâr kurumların olası engellemeleri ve mevcut bürokratik yapının katılığı nedeniyle zor olabilir. Seçim kampanyası sırasında Pezeşkiyan, reformist söylemini sürdürürken dini lider Ali Hamenei’ye yakın durma çabasıyla dikkat çekti; bu da reform vaatlerini hayata geçirirken denge politikası izlemesi gerektiğini göstermektedir (BBC News Türkçe, 2024, para. 5).

Seçim sonrasında, İran’da daha fazla özgürlük vaat eden nispi bir yumuşama süreci bekleniyor. Lakin başörtüsü zorunluluğunda esneklik gibi temel reformların uygulanabilirliği hâlâ belirsizliğini korurken, Pezeşkiyan’ın dış politikada komşu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi, yaptırımların kaldırılması ve nükleer müzakerelerin yeniden canlandırılması hedeflerine odaklanmayı planladığı görülmektedir (Horasanlı, 2024, para. 5-6). Bu bağlamda, 2024 seçimlerinin ardından reformist-muhafazakâr çatışmasının yeni bir boyut kazanması muhtemel görünmektedir. Pezeşkiyan’ın vaatlerini yerine getirip getiremeyeceği, reformist hareketin gelecekteki etkisini belirleyecek önemli bir unsur olacak olup, reformcu kanadın, muhafazakâr kurumlarla olası çatışmaları, İran’ın iç ve dış politikalarının yönünü belirleyecektir (Euronews, 2024, para. 2; Horasanlı, 2024, para. 7).

6.2. İran Siyasetinde Seçimler, Siyasal Katılım ve Protestolar

İran’daki siyasal süreçler, seçimler, protestolar ve diğer sosyo-politik faktörlerin etkisiyle yeniden şekil almış ve bu dinamikler, muhafazakâr ve reformist gruplar arasında sürekli bir güç mücadelesine sahne olmuştur (İRAM, 2020c, s. 40). Bu bağlamda, seçimler her ne kadar toplumsal taleplerin dile getirilmesi için bir fırsat sunsa da reformistlerin sık sık dile getirdiği özgür ve adil seçim talepleri, rejimin mevcut yapısıyla uyumsuz bir pozisyonadadır. Bu süreçte, reformist adayların yasaklanması veya adaylıklarının kabul edilmemesi yaygın bir uygulama olmuştur. Örneğin, 2021 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Anayasayı Koruyucular Konseyi, 592 başvurudan sadece 7’sini kabul etmiş, eski Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ve eski Meclis Başkanı Ali Laricani gibi isimlerin adaylıkları reddedilmiştir (BBC Türkçe, 2021, para. 6).

Iran Data Portal'dan alınan verilere göre (Iran Data Portal, 2024, para. 2-4), İslam Devrimi sonrasında bugüne kadarki cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılım oranları dalgalı bir seyir izlemiştir; 1980'de gerçekleştirilen ilk cumhurbaşkanlığı seçiminde yaklaşık %67,4 oranında katılım olmuştur. Devrimin etkisiyle -görece- yüksek olan bu katılım, devrimci heyecanın bir göstergesi olarak görülmektedir. Temmuz ve Ekim 1981 seçimlerinde sırasıyla %64,24 ve %74,26 oranlarında katılım kaydedilmiştir. Bu oranlar devrim sonrası rejimin istikrar kazanma gayretlerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. 1985 seçimlerinde %54,78 oranında gerçekleşen katılım, İran-İrak Savaşı'nın yol açtığı ekonomik sıkıntılar ve sosyal zorluklar nedeniyle düşüş göstermiştir. 1989'daki seçimlerde ise %54,59 oranında bir katılım olmuştur; bu dönemde Humeyni'nin ölümü ve siyasi belirsizlikler katılımı etkilemiştir.

1993 seçimlerinde katılım oranı %50,66 olarak gerçekleşmiştir. Bu seçimde katılımın düşük olmasının nedenleri arasında, 1980'lerin sonunda İran-İrak Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte ülkede ciddi ekonomik sıkıntıların baş göstermesi ve halkın siyasete olan ilgisizliği gösterilebilir. 1997 yılına gelindiğinde, reformist aday Muhammed Hatemi'nin adaylığıyla, katılım oranı %79,92'ye çıkarak rekor seviyeye ulaşmıştır. Hatemi'nin reform vaatleri ve daha özgür bir toplum vizyonu, toplumsal umutları artırmış ve halkın sandığa gitme eğilimini güçlendirmiştir.

2001 seçimlerinde ise katılım oranı %66,77'ye düşmüş, bu durum reformların beklentileri karşılayamaması ve reformist liderlerin vaat ettikleri değişimleri hayata geçirmekte yetersiz kalmasına bağlanmıştır. 2005 seçimlerinde cumhurbaşkanı adayı Ahmedinejad'ın popülist söylemleri ve sosyal yardım vaatleri ilk turda %66,6, ikinci turda %59,8 oranında bir katılımı sonuçlanmıştır. Popülist politikalar ve Batı karşıtı söylemler, özellikle düşük gelirli seçmenler arasında karşılık bulmuştur. 2009 seçimleri, %85,2 oranında rekor katılımı ile gerçekleşmiş; reformist aday Mir Hüseyin Musavi'nin halkın önemli bir bölümü için umut sembolü haline gelmesi, daha fazla özgürlük, reform ve ekonomik iyileşme vaatleri seçime katılımın yüksek olmasına neden olmuştur.

Hasan Ruhani'nin kazandığı 2013 ve 2017 seçimleri sırasıyla %72,8 ve %73,3 oranlarında katılım sağlarken, ekonomik reform vaatleri ve uluslararası nükleer anlaşmanın yarattığı olumlu hava ve beklentiler halk arasında umutları artırmıştır. 2021 seçimleri, İbrahim Reisi'nin zaferiyle so-

nuçlanmış ve katılım oranı %48,8’e kadar düşmüştür. Bu düşük katılımı, COVID-19 pandemisi ile reformistlerin seçimlere katılımının engellenmesi gibi faktörler etkili olmuştur.

2024 seçimlerinde katılım, ilk turda %39,93, ikinci turda ise %49,68 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar, 1979 İslam Devrimi’nden bu yana cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki en düşük katılım oranları arasında yer almaktadır. Katılımın bu denli düşük olmasının nedenleri arasında, halkın rejime olan güvensizliği, reformist adayların seçimlere katılımının engellenmesi, artan ekonomik sıkıntılar ve seçim sürecinde alınan yoğun güvenlik önlemleri bulunmaktadır (Anadolu Ajansı, 2024, para. 36; Hürriyet, 2024, para. 1).

İran’da reformist ve muhafazakâr gruplar arasındaki rekabet, ülkedeki protesto hareketleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. İran devrimi sonrasında, toplumsal sorunlar, ekonomik zorluklar ve bu siyasal mücadele nedeniyle birçok protesto yaşanmıştır. Siyasal alanda öne çıkan protestoların en önemlilerinden biri, 1999 Selam Gazetesi protestolarıdır. Reform yanlısı medyanın önemli bir organı olan Selam Gazetesi, İslami düzenin prensiplerine aykırı yayın yapmak ve ulusal güvenliği tehlikeye atmak gibi iddialarla mahkeme tarafından kapatılmıştır (IRNA, 1999, para. 4). Bu durum, reformistlerin sert tepkisine yol açmış, öğrenci hareketlerini tetiklemiş ve protestolar Tahran Üniversitesi yurtlarına kadar taşınmıştır (Research Directorate, Immigration and Refugee Board, 1999, para. 6). Reformist Cumhurbaşkanı Hatemi’nin bu süreçte sessiz kalması, özellikle reform yanlısı genç seçmenler ve öğrenciler nezdinde yönetiminin reform vaatlerine olan inancı sarsmıştır.

Selam Gazetesi protestoları, İran’daki reformist hareketin ilk büyük çıkışlarından biri olsa da 2009’daki Yeşil Hareket, bu mücadeleyi çok daha geniş bir boyuta taşımıştır. Mahmud Ahmedinejad’ın ikinci kez seçilmesiyle sonuçlanan 2009 seçimlerinde ortaya çıkan hile iddiaları, milyonlarca insanın sokağa çıkmasına yol açmıştır. “Benim oyum nerede?” sloganıyla barışçıl bir şekilde başlayan protestolar, reformist liderler Mir Hüseyin Musavi ve Mehdi Kerrubi’nin desteğiyle hızla yayılmış ve kısa sürede rejimin teokratik yapısını hedef alan bir harekete evrilmiştir. Yeşil Hareket, seçim sonuçlarına yönelik bir tepki olarak başlamış, ancak kısa sürede Velayet-i Fakih sistemine ve dini liderliğe karşı kapsamlı bir eleştiriye dönüşmüştür (Şartepe, 2015: 115). Rejimin olaylara sert müdahalesi, Devrim Muhafızları ve Besic birliklerinin şiddet kullanımı, protestoların

hızla radikalleşmesine yol açmıştır. Hükümetin iletişim kanallarını kısıtlaması ve reformist liderleri ev hapsine alması, hareketin etkisini sınırlasa da rejimin meşruiyetini ciddi şekilde sorgulatmıştır (Bayat, 1996: 47-49). Yeşil Hareket, uzun vadede İran'daki reform taleplerini canlı tutmuş ve özellikle gençler arasında daha geniş bir siyasi farkındalık yaratmıştır. Aynı zamanda, bölgesel çapta Arap Baharı gibi hareketlere ilham kaynağı olmuş, İran toplumunda demokrasi ve özgürlük taleplerinin derinleşmesine zemin hazırlamıştır (Şartepe, 2015, s. 149). 2009 Yeşil Hareketi'nin ardından İran'da reform talepleri bir süreliğine zayıflamış olsa da 2017-2019 döneminde ekonomik sorunların derinleşmesiyle yeni bir protesto dalgası ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin ikinci döneminde artan enflasyon, işsizlik ve hayat pahalılığı gibi ekonomik zorluklar, halk arasında büyük bir hayal kırıklığı yaratmış ve sosyal huzursuzluğu tetiklemiş ve meydana gelen protestolar, başlangıçta ekonomik taleplerle sınırlı kalmış ancak kısa sürede rejim karşıtı bir niteliğe bürünmüştür (Şen, 2019, s. 149).

7. Sonuç

İran'daki muhafazakâr ve reformist güçler arasındaki dinamik mücadele, teokratik rejimin sürdürülebilirliği üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştır. 1979 İran İslam Devrimi'nin ardından kurulan teokratik sistem, Velayet-i Fakih doktrini temelinde oluşturulmuş ve muhafazakârların devlet üzerindeki kurumsal kontrolü, reformist hareketlerin demokratikleşme girişimlerini sınırlandırmıştır. Reformist hareketin stratejik yaklaşımı, İslami rejimin temel ilkelerini tamamen değiştirmek yerine, rejimin içinde var olan demokratik unsurları güçlendirmeye yönelik olmuştur. Ancak Muhafazakârların kurumsal ve ideolojik tutumu, reformistlerin bu çabalarını engellemiş ve elde edilen kazanımlar sınırlı kalmıştır.

Bu çalışmanın bulguları, reformist hareketlerin farklı dönemlerde izledikleri stratejilerin değiştiğini ortaya koymaktadır. 1997'de Muhammed Hatemi'nin reformist politikaları, halk desteğine rağmen Anayasa Korumucular Konseyi ve Devrim Muhafızları gibi kurumlar aracılığıyla sınırlandırılmıştır. 2009'daki Yeşil Hareket, İran siyasetinde rejimin teokratik yapısına yönelik en kapsamlı eleştirilerden biri olarak ortaya çıkmış, ancak rejimin sert baskı politikaları nedeniyle reformist hareketlerin hedef-

ledikleri dönüşümü gerçekleştirmeleri engellenmiştir. Reformistler, Batı ile diplomatik ilişkileri geliştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuş, ancak muhafazakârların devlet kurumları üzerindeki kontrolü ve toplumsal muhafazakârlığın güçlü kalması nedeniyle bu girişimler sınırlı etkiler yaratmıştır.

Reformist hareketlerin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri, teokratik sistemin muhafazakârlar tarafından etkin bir şekilde korunmasıdır. Çalışma, muhafazakârların, reformist hareketleri sınırlandırmak için güvenlik aygıtlarını, yargıyı ve ideolojik araçları nasıl kullandığını ortaya koymaktadır. Devletin medya üzerindeki denetimi, reformist söylemleri bastırmak için bir araç olarak kullanılmış ve reform yanlısı aktörlerin siyasi süreçlere katılımı sistematik olarak engellenmiştir. Ayrıca, İran’da reformist hareketlerin en büyük handikaplarından biri, toplumsal desteğin sürekliliğini sağlayamamaları olmuştur. Değişen ekonomik ve sosyal koşullar, reformistlerin halk nezdinde uzun vadeli bir karşılık bulmasını zorlaştırmıştır.

Gelecek siyasi dengeler açısından, muhafazakârların sistem üzerindeki kontrolü büyük ölçüde devam etse de, genç nüfusun artan reform talepleri ve dijital iletişim araçlarının sağladığı alternatif kamusal alanlar, gelecekte siyasal dönüşüm ihtimalini güçlendirebilir. Bununla birlikte, devletin güvenlik mekanizmalarını sertleştirmesi ve ideolojik kontrolünü artırması, bu dönüşümün kısa vadede sınırlı kalmasına neden olabilir. Reformist hareketlerin gelecekte başarılı olabilmesi için, yalnızca kurumsal siyaset içindeki mücadeleye değil, geniş tabanlı toplumsal hareketler ve yerel ölçekli sivil girişimlere de odaklanması gerekmektedir.

Bu çerçevede, 2022 yılında Mahsa Amini’nin ölümü sonrasında başlayan ve geniş kitlelerin rejime karşı doğrudan bir meşruiyet sorgulaması gerçekleştirdiği protestolar, reformist-muhafazakâr gerilimin yalnızca siyasal elitler düzeyinde yaşanmadığını, aynı zamanda toplumsal tabanda da derinleştiğini göstermiştir. Bu protestolar, İran siyasetinde halk temelli bir dönüşüm potansiyelinin varlığını ortaya koymuş; özellikle kadınlar ve gençler üzerinden şekillenen bu hareket, reformist söylemin toplumsallaşma düzeyini farklı bir düzleme taşımıştır. Gelecek siyasal denklemlerde, yalnızca kurumsal aktörler değil, bu tür taban hareketlerinin etkisinin de daha belirleyici hale gelebileceği öngörülmektedir.

Bu çalışmanın bulguları, İran'daki siyasal mücadelenin teokratik rejim ve demokratikleşme talepleri arasında nasıl kalıcı bir gerilim yarattığını açıkça ortaya koymaktadır. Reformist hareketlerin İslami rejim içinde demokratikleşme hedefi, muhafazakârların kurumsal kontrolü ve ideolojik direnci nedeniyle sınırlı kalmıştır. Bu durum, İran siyasetinde sadece mevcut düzenin değil, aynı zamanda gelecekteki demokratikleşme umutlarının da etkilenmesine neden olmaktadır.

Beyan

Bu makale etik kurul kararından muaftır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Disclosure

The article is exempt from the Ethics Committee Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there's no conflict of interest. No material subject to copyright is included.

Kaynakça

- Abrahamian, E. (2011). *Modern İran tarihi* (D. Şendil, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akman, Ç., & Ergün, G. (2019). İran İslam Cumhuriyeti’nin yönetim yapısı üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(38), 1627–1640. <https://doi.org/10.26450/jshsr.1230>
- Al-i Ahmed, C. (1984). *Batılılaşma hastalığı: Batı’dan gelen bir veba* (F. Altun, Çev.). Mizan Yayınları. (Orijinal eser 1962’de yayımlanmıştır).
- Anadolu Ajansı. (2024, Haziran 24). *İran’da 1979 devriminden bu yana yapılan seçimlere katılım oranı nasıl gerçekleşti?* <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-da-1979-devriminden-bu-yana-yapilan-secimlere-katilim-orani-nasil-gerceklesti/3256570>
- Artı Gerçek (2017, Mayıs 21). Tahran 15 yıl sonra reformcuların kontrolünde. *Artı Gerçek*. <https://artigercek.com/dunya/tahran-15-yil-sonra-reformcularin-kontrolunde-20609h>
- Bayat, A. (2014). *Post-İslamizm: Değişen İslami aktörler* (A. Berktaş, Çev.). İletişim Yayınları.
- BBC News Türkçe. (2009, 18 Aralık). Kerrubi: Ahmedinejad cehren iktidarda. BBC News. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/12/091218_kerrubi
- BBC News Türkçe. (2013a, 15 Haziran). *Hasan Ruhani İran’ın yeni cumhurbaşkanı oldu*. BBC News. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130615_iran_secim
- BBC News Türkçe. (2013b, 7 Ağustos). *İran Cumhurbaşkanı Ruhani yemin etti*. BBC News. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130807_iran_ruhani
- BBC News Türkçe. (2019, Kasım 19). *İran’daki protestolar genişledi*. BBC News. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50488584>
- BBC Türkçe. (2021). *İran’da cumhurbaşkanlığı seçimleri: Anayasayı Koruyucular Konseyi’nin 592 başvurudan sadece 7’sini kabul etmesi*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cx99r5k9dkvo>

- BBC Türkçe. (2022, 22 Eylül). *Mahsa Amini'nin ölümü sonrası İran'da protestolar yayılıyor*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-62994082>
- BBC News Türkçe. (2024). *İran'da cumhurbaşkanlığı seçimini Pezeşkiyan kazandı*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c720jlpxljpo>
- Beeman, W. O. (2005). *The great Satan vs. the mad mullahs: How the United States and Iran demonize each other*. University of Chicago Press.
- Beşiriye, H. (2009). *İran'da devlet, toplum ve siyaset* (M. Koç, Çev.). Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Caner, M. (2023). *İran'da reform hareketinin doğuşu, yükselişi ve dönüşümü: Hatemi dönemi*. (Kayıt No. 775722) [Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi
- Chehabi, H. E. (1990). Iran's political structure and power dynamics. *Middle East Studies*, 26(3), 45–67. <https://doi.org/10.1080/00263209008700840>
- Crone, P. (2007). *Ortaçağ İslam dünyasında siyasi düşünce* (H. Köni, Çev.). Kapı Yayınları.
- Çağlayan, S. (2012). *Şii düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdi'yi beklerken*. Cinius Yayınları.
- Dabashi, H. (2007). *Iran: A people interrupted*. The New Press.
- Dede, K. (2014). Anayasal yargının demokratik meşruiyeti: Eleştiri ve yanıtlar üzerine bir değerlendirme. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1), 125–148.
- Ehteshami, A., & Zweiri, M. (2007). *Iran and the rise of its neoconservatives: The politics of Tehran's silent revolution*. I.B. Tauris.
- Euronews. (2024, 6 Temmuz). *Türk asıllı reformist Pezeşkiyan İran'ın yeni Cumhurbaşkanı oldu*. Euronews. <https://tr.euronews.com/2024/07/06/turk-asilli-reformist-pezeskiyan-iranin-yeni-cumhurbaskani-oldu>
- Gheissari, A. (Ed.). (2022). *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*. Oxford University Press.
- Görür, H. (2016, 5 Aralık). Hukuk devletinde meşruiyet sorunu. *Hukuk Politik*. <https://www.hukukpolitik.com.tr/2016/12/05/hukuk-devletinde-mesruiyet-sorunu/>

- Güneş, H. (2020). Ne garbi ne şarki: İran'da teokrazi ve cumhuriyet. İçinde Ö. S. Uzun & H. Güneş (Ed.), *İslam Cumhuriyeti'nde 40 yıl: İran'da toplum, siyaset ve değişim* (25-40). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi ideolojiler: Bir giriş* (5. baskı, Ş. Akın, A. K. Bayram, vd., Çev.). Adres Yayınları. (Orijinal eser 1992'de yayımlanmıştır.)
- Hinnebusch, R. (2003). *The international politics of the Middle East*. Manchester University Press.
- Horasanlı, İ. (2024). İran cumhurbaşkanlığı seçim sonuçları ve yeni dönem analizi. *SETA Perspektif*, (405), Temmuz.
- Hürriyet Gazetesi. (2003, Kasım 26). *İran devriminin yargıcı oldu*. Hürriyet Gazetesi. Retrieved from <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iran-devriminin-yargici-oldu-38517347>
- Hürriyet Gazetesi (2024, Mart 2). *İran'da seçimlere katılım oranı yüzde 41*. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/iranda-secimlere-katilim-orani-yuzde-41-42415163>
- IndyTurk. (2023). *İbrahim Reisi: Bir kişinin otobiyografisinde rejimin biyografisi*. Independent Türkçe. <https://www.indyturk.com/node/725071/d%C3%BCnyadan-sesler>
- İRAM. (2016). *İran'ın kapatılamayan dosyası: 1988 idamları*. İRAM. <https://iramcenter.org/iranin-kapatilamayan-dosyasi-1988-idamlari-1542>
- İRAM (2018). *İran'da protestolar: 2009'dan bu yana ne değişti, ne değişmedi?* BBC News. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42541951>
- İRAM. (2019). *Ruhani döneminde İran-ABD ilişkileri*. İRAM Center. <https://iramcenter.org/ruhani-doneminde-iran-abd-iliskileri/>
- İRAM. (2020a). *İran'da Meclis seçimleri ve sonuçlarının analizi*. İRAM Center. <https://iramcenter.org/iranda-meclis-secimleri-ve-sonuclarinin-analizi-1668>
- İRAM. (2020b). *İran'ın kapatılamayan dosyası: 1988 idamları*. İRAM Center. <https://iramcenter.org/iran-in-kapatilamayan-dosyasi-1988-idamlari/>

- İRAM. (2020c). *Laricani ve müesses nizam arasındaki siyasi çekişme*. İRAM Center. <https://iramcenter.org/laricani-ve-muesses-nizam-arasindaki-siyasi-cekisme-655>
- İRAM. (2021). *Reisi ve Yeni İran*. İRAM Center. <https://iramcenter.org/reisi-ve-yeni-iran/>
- İRAM. (2024). *İran'da 2024 cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin anlattıkları*. İRAM Center. <https://iramcenter.org/iranda-2024-cumhurbaskanligi-secim-surecinin-anlattiklari-2517>
- Iran Data Portal. (2024). *Presidential elections*. Princeton University. <http://irandataportal.syr.edu/presidential-elections>
- IRNA. (1999, 7 Haziran). *İttilaiye-yi Revabit-i Umumi-yi Dadestan-i Vije-yi Ruhaniyet Der Husus-i Tevakkuf-i Ruzname-yi Selam*. IRNA. <https://www.irna.ir/news/5678237>
- Jones, D. M., Lane, A., & Schulte, P. (2010). *Terrorism, security and the power of informal networks*. Edward Elgar Publishing.
- Kazaz, M., & Görgülü, Y. (2024). İran'da Mahsa Amini Protestoları: Al Alam (İr) ve Bakü (Az) Televizyonunda Protestoların Temsili. *TİRAD Tirebolu İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 1(2), 1–17.
- Keddie, N. R. (2003). *Modern Iran: Roots and results of revolution*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Khosrakhavar, F. (2004). The new intellectuals in Iran. *Social Compass*, 51(2), 191-202. <https://doi.org/10.1177/0037768604042903>
- Khosrokhavar, F., & Roy, O. (2013). *İran: Bir devrimin tükenişi* (İ. Yerguz, Çev.). Metis Yayınları.
- Khosravi, S. (2023). After Mahsa Amini: The new grammar of dissent in Iran. *Iranian Studies*, 56(1), 55–70. <https://doi.org/10.1080/00210862.2023.2178453>
- Kılınç, İ., & Topuksuzoğlu, Ü. (2023). İran Protestolarının Türk Basının-daki Temsili: Mahsa Amini Olayları Üzerine Gazete Haberlerinin Söy-lem Analizi. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 11, 124–156. <https://doi.org/10.56676/kiad.1360699>
- Kongar, E. (2020, Temmuz 19). Bir cellat yargıç: Devrimin kasabı. *Cumhuriyet Gazetesi*. Retrieved from <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/emre-kongar/bir-cellat-yargic-devrimin-kasabi-1773782>

- Künkler, M., & Fazaeli, R. (2011). *The life of two mujtahidachs: Female religious authority in twentieth-century Iran*. In M. Bano & H. Kalmbach (Eds.), *Women, leadership, and mosques: Changes in contemporary Islamic authority* (127-160)
- Milani, M. M. (1992). The transformation of the velayat-e faqih institution: From Khomeini to Khamenei. *The Muslim World*, 82(3-4), 175-190. <https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.1992.tb03523.x>
- Nasr, V. (2006). *The Shia revival: How conflicts within Islam will shape the future*. W.W. Norton & Company.
- Rahimova, A. (2020). *Modern İran'ın oluşum süreci: 20. yüzyılın ikinci yarısında İran'da meydana gelen siyasi ve sosyal dönüşümler*. (Kayıt No. 658791) [Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi
- Oğuz, K. (2013). *The reform period in Iran: A study on the reasons of electoral failures* (Publication No. 347310) [Master's thesis, Middle East Technical University]. YOK Thesis Center
- Pulitzer Center. (2015). *Nuclear deal gives Iranian reformers hope*. Pulitzer Center. <https://pulitzercenter.org/stories/nuclear-deal-gives-iranian-reformers-hope>
- Research Directorate, Immigration and Refugee Board. (1999). *Chronology Iran: July 1999 demonstrations in Tehran*. Immigration and Refugee Board of Canada. <https://www.refworld.org/pdfid/3df9ba6f2.pdf>
- Reuters Institute (2018). *Not quite Arab Spring: How protestors in Iran are using social media in innovative ways*. Reuters Institute for the Study of Journalism. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/news/not-quite-arab-spring-how-protestors-iran-are-using-social-media-innovative-ways>
- Sarıbay, A. Y. (2000). Yirmibirinci yüzyıla doğru global kapitalizm, oryantalizm, yerlilik: Teorik bir çerçeve. İçinde E. F. Keyman & A. Y. Sarıbay (Ed.), *Global-yerel eksende Türkiye* (10-25). Alfa Yayıncılık.
- Salehi-Isfahani, D. (2010). *Iran's Economic Stagnation*. Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/irans-economic-stagnation>
- Sayın, H., & Çırakoğlu, A. (2019). İran'da siyasal ekoller üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 85-112. <https://doi.org/10.26513/tocd.553477>

- Schwerin, V. U. (2015). *The dissident mullah: Ayatollah Montazeri and the struggle for reform in revolutionary Iran*. I.B. Tauris. Retrieved from https://books.google.com/books/about/The_Dissident_Mullah.html?id=3BOMDwAAQBAJ
- Scruton, R. (2017). *Conservatism: An invitation to the great tradition*. Profile Books.
- Şartepe, Z. (2015). *Devrim sonrası İran'da muhafazakâr-reformist ayrışmasının dış politikaya yansımaları* (Kayıt No. 427457) [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi
- Şen, G. (2019). *İran'daki son protestoların öncekilerden farkı ne?* Fikir Turu. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/irandaki-son-protestolarin-oncekilerden-farki-ne/>
- Siavoshi, S. (2017). *Montazeri: The life and thought of Iran's revolutionary Ayatollah*. Cambridge University Press. Retrieved from <https://books.google.com/books/about/Montazeri.html?id=lwQvDwAAQBAJ>
- Sinkaya, B. (2011). Devrimci ordu ve siyaset: İslam Devrimi Muhafızları Ordusu örneği. *Ortadoğu Etütleri*, 3(1), 123–156.
- Secor, L. (2009, June 22). Protest vote. *The New Yorker*. <https://www.new-yorker.com/magazine/2009/06/29/protest-vote>
- Sykes, P. J. (2017). *Systemic opposition under a tutelary regime: Reformist politics in the Iranian Parliament (2000-2004)* (Publication No. 454468) [Unpublished master's thesis, Boğaziçi University].
- Taşkın, Y. (2008). Devrim sonrası İran'da siyaset: Aktörler, stratejiler ve gelecek. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (39), 21-53.
- Tosun, F. M. (2010). Yargı ve “Demokratik Meşruiyet”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (88), 322-346.
- Üstün, İ. S. (2013). Velâyet-i fakih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43, 19-22.
- Vincent, A. (2006). *Modern politik ideolojiler* (A. Tüfekçi, Çev.). Paradigma Yayınları. (Orijinal eser 2003 yılında yayımlanmıştır.)
- Vox (2015). *Iran nuclear deal explained: Why it's a big deal*. Vox. <https://www.vox.com/2015/7/16/8974507/iran-deal-explained-expert>